

ÚTVONAL

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A RILAI KOLOSTOR

HELYSZÍN: Rilai kolostor

Glagolita betűk, szerzetesi hőstettek, királyi nagylelkűség, oktatási központ és nemzeti jelkép – a Rilai kolostor varázslatos története.

Helyszín: Rilai kolostor

Németh Stefán

A Rilai kolostor a legnagyobb és leghíresebb ortodox kolostor Bulgáriában. A Rila-hegység délnyugati részén, a fővárostól, Szófiától 120 km-re délre, a Rila folyó mély völgyében, 1150 m tengerszint feletti magasságban, a Rilai kolostor természetvédelmi park területén található. A kolostor nevét alapítójáról, a Rilai Iván remetéről (876-946) kapta. A 10. században alapított Rilai kolostort Bulgária egyik legfontosabb kulturális, történelmi és építészeti műemlékének tartják, és Bulgária, valamint Délkelet-Európa egyik legfontosabb turisztikai látványossága. A Rilai kolostor a leghíresebb spontán remetelak a bolgár földeken. Már fejlődésének első éveiben elismerték mind az egyházi és világi hatóságok is. Napjainkban a Bacskovói és a Trojáni kolostorokkal együtt a bolgár pátriárkátus három legjelentősebb kolostorának egyike. A Rilai kolostor története számos tanulmány tárgya. A szerzők egy része az alapító, Rilai Szent Iván életére és lelki hőstetteire, mások a kolostori élet megszervezésére, megint mások a kolostor irodalmi tevékenységére összpontosítják figyelmüket. A kolostorról származó információk a legkülönbözőbb forrásokból erednek, amelyek közül néhány ellentmond egymásnak. Így például egyes kutatók úgy vélik, hogy a kolostor patrónusa Isten Anyja (Szűz Mária), mivel a kolostor fő temploma az ő nevét viseli. Emiatt ez a megnevezés egyes internetes oldalakon is felbukkan (Куюмджиев 2015, с. 10).

A Rilai kolostor történetének kezdete Rilai Szent Iván és követői 10. század közepi remeteséggel kapcsolatos tevékenységéhez kapcsolódik. A remete körül létrejött szerzetesi közösség felsőbb hatalmi beavatkozás és támogatás nélkül jött létre. Rilai Szent Iván a legnagyobb bolgár szent és a bolgár nép égi védelmezője. Ő a Rila kolostor alapítója, amely Bulgária legfontosabb spirituális központja, amely több mint ezer éve létezik. Rilai Iván 876 körül született az Osogovo-hegységben, a Struma folyó közelében fekvő Skrino faluban, és jámbor családban nőtt fel. Szülei halála után örökségét szétosztotta a szegények és betegek között, és novíciusnak lépett be egy közeli kolostorba. Ott elfogadta a szerzetességet, de hamar elhagyta a kolostort és a remeteségnek adta át magát. A bolgár hegyeket járva éveket töltött imádságban, böjtben és nélkülözésben. Előbb egy száraz ágakból épített kunyhóban lakott, majd egy hatalmas fa odvában, végül egy barlangban. Csak vad füveket és gyümölcsöket evett. A vadállatok, amelyekkel együtt élt, jobbnak bizonyultak, mint az emberek. Rablók támadtak rá és elűzték, de ő új otthonra talált a Rila-barlangban. Pásztorok fedezték fel, és híre elterjed a környéken. Sokan kezdték őt keresni tanácsért és segítségért, hozzá vezették a betegeket, akiket imáinak erejével meggyógyított. Az igazlelkű remete híre egészen a fővárosig eljutott. I. Péter bolgár cár 120 km-t utazott, hogy találkozzon vele. Azt a helyet, ahol a király a kíséretével együtt letelepedett, ma is Cár-csúcsnak nevezik. A megközelíthetetlen terep miatt Péter cár nem tudott személyesen találkozni a szenttel, de katonáin keresztül küldött neki ajándékot, egy arannyal teli kelyhet. Rilai Iván elfogadta a kelyhet, de az aranyat visszaadta, mert nem volt rá szüksége. Ez a gesztus még inkább növelte az iránta való tiszteletet (Байрамова 1997, 14-63. o.). A szent hagiográfiáinak különböző változatai szerint Szent Iván a barlangjából tüzet gyújtott, a völgy túloldalán pedig a király

népe szintén tüzet gyújtott, és a két tűz füstje az égen egyesült. Ez a vizuális kép számos bolgár nemzeti megújuláskori freskón és ikonon látható. Úgy tartják, hogy a Rilai kolostor mai épülete éppen azon hely alatt található, ahol a füst egyesült az égen.

Rilai Iván halála után szentté avatták, és csodatévő ereklyéi csodákat tettek, amelyeket ma is őriznek és tisztelnek. Holttestét Szófiába vitték, követői pedig letelepedtek azon a helyen, ahol élt, és szerzetesi testvériséget alapítottak. A bizánci uralom idején a rilai remete híre olyannyira megnőtt, hogy az egyik magyar betörés során ereklyéit elkobozták és egy időre Magyarországra vitték. A második bolgár állam hajnalán a remetét közös bolgár és közös szláv szentté emelték, és ereklyéit a Trapezitsa-hegyen, a fővárosban, Tarnovóban egy külön erre a célra épített templomban helyezték el. A templom mellett kolostorkomplexumot építettek, amelyet magának a szentnek szenteltek. (lásd: „Св. Иван Рилски и пътят на неговите мощите“).

A bolgár szent kultuszának története nemcsak a bolgár kultúrához és irodalomhoz kapcsolódik, hanem az Athos-hegyi, havasalföldi és moldovai, görögországi, oroszországi, szerbiai és ukrainai szerzetesi központokhoz is, ahol híres műveket és az életrajzok új változatait másolták. Szent Iván részben a bizánci irodalomban és a görög nyelvű egyházi irodalomban is szerepel. Ezt a témát Elena Tsohandri, a „Festői Bulgária” projekt résztvevője követi nyomon (Цохандри 2022, 111-130. o.).

A 14. század végén, 1378-ban a Rilai kolostor adománylevelet kapott I. Iván Sisman bolgár cártól (1371–1393) amely megerősítette, hogy a kolostor a Bulgária legjelentősebb keresztény szentélye. A kolostor kiterjedt földbirtokokkal rendelkezett a Második Bolgár Cárság idején. A kolostor jogait később több oszmán szultán is elismerte, amiről a kolostor könyvtárában őrzött dokumentumok tanúskodnak. Az oszmán uralom (15–19. század) alatt a Rilai kolostor a bolgár szellemi, kulturális és irodalmi élet központjává vált, és hozzájárult a bolgár nemzeti öntudat megőrzéséhez és újjáéledéséhez. Miután a Tarnovói Irodalmi Iskolát szétszórták, a Rilai kolostor vette át és folytatta a 14. századi bolgár kulturális hagyományokat. A kolostor könyvtárát újjáépítették és új kéziratokkal bővítették. A 17. század végére könyvkötő műhely is létesült, és a Rilai kolostor felvette a kapcsolatot az Athosz-hegyi kolostorokkal is. A 16. századtól kezdve a szoros kapcsolatokat ápolt a Duna menti fejedelemségekkel, Havasalfölddel és Moldvával, valamint Oroszországgal. Az elkövetkező évszázadokban többször is küldtek rilai szerzeteseket Oroszországba adománygyűjtés céljából. Az így szerzett adományok között könyvek, ikonok, egyházi kellékek, liturgikus öltözetek és pénzüsszegek is szerepeltek. A Rilai kolostor szellemi és vallási jelentőségét tovább növelte a kolostor alapítójának, a Rilai remetének ereklyéit hordozó ünnepélyes vallási körmenetek hagyománya. Ezek a körmenetek Magyarországra, Oroszországba és Görögországba is eljutottak. Ezzel párhuzamosan Rilai Iván tisztelete elterjedt a Bulgáriából elmenekült szerzetesek, egyházi személyek és írástudók tevékenysége révén. A szomszédos balkáni országok közül a bolgár szent kultusza különösen erős volt Görögországban és Szerbiában.

A Rilai kolostor vezető keresztény központtá való felemelkedése a bolgár szentség példaképévé tette, míg patrónusának bolgár nemzeti szentként való tisztelete szent mintaképpé emelte. A Rilai kolostor áthelyezte eredeti székhelyét. Jelenlegi helyére a 14. század első felében élt Hrelyu despotának, egy hűbérúrnak köszönhetően került. A komplexum legrégebbi épülete, a Hrelyu-torony ebből az időszakból származik. A tornyot 1334-1335 között építtette Stefan Hrelyo Dragovol, és menedéknek és védelemnek szánták. A torony 1147 méteres magasságban, az udvar keleti részén található. Kőből épült, ötemeletes és 23,60 méter magas. A falak törmelékkőből és habarcsból készültek, ami a régió középkori építkezéseire jellemző. A torony öt emelet magas, az egyes szinteket belső falépcsők kötik össze. A torony bejárata a második emeleten található, ahová külső lépcsőkön lehet feljutni,

amelyeket egykor veszély esetén felhúztak. A bejáratot egy tömör faajtó védi. A mai ajtó eredeti, még a torony építéskor helyezték el (Прашков 1973, c. 4-9). Dr. Grigorov szegedi oktató, a Festői Bulgária projekt résztvevője szerint az ajtó kinyitáskor nyikorgó hang hallatszik, ami a legrégebbi Bulgáriában fennmaradt technológiai hangot jelenti.

A torony külső falai csatfalakkal (kis lönyílásokkal) vannak ellátva, amelyek lehetővé teszik, hogy a védők lövedékekkel lőjék a támadókat. A torony tetején egy emelvény található, amelyet valószínűleg megfigyelésre és védelemre használtak. Az első szinteket raktározási és közművesítési célokra használták. A felső szinteket lakóhelynek szánták, és a torony lakói számára kialakított szobákat foglaltak magukban. A legfelső emeleten található a 14. századból származó freskókkal díszített Transzfigurációs kápolna. A kápolna előcsarnokában található freskók között található a bolgár középkor egyik legérdekesebb freskója. Ez egy táncoló férfiakat és egy zenekart ábrázoló jelenet. A feltételezések szerint a kórusos jelenet egy esküvői ünnepséget ábrázol, azaz magának Hrelyunak az esküvőjét. Valószínűleg a dalmáciai művészet hatott rá, mert felesége eredetileg Ragusából, a mai Dubrovnik városából származott. A torony a kolostor történelmi öröksége. Egyedülálló betekintést nyújt a középkori bolgár feudális urak életébe és védelmi stratégiájába. Hrelyu despota tornya annyira monumentális és lenyűgöző, hogy emléke fennmaradt a bolgár epikus énekekben. Hrelyu mint hősi népi alak feltűnik Markó királyfi énekeiben. Magyarországgal való közvetett kapcsolatként említhető egy másik, hozzá hasonló epikus hős a bolgár népdalokból, akit Filip Madzsarinnak (Ozorai Pipó) neveznek. (Дпарова 2005, c. 293-327)

Szent Iván ereklyéi 1469-ig maradtak Tarnovóban, amikor Brankovics Mária, Brankovics György szerb despota lánya és II. Murád szultán felesége segítségével engedélyt kaptak arra, hogy visszakerüljenek a Rilai kolostorba. Az ereklyék áthelyezésének időpontja egybeesik a Bulgária feletti Oszmán uralom első évtizedeivel. A holttest Rilába való visszatérése új korszakot jelent a kolostor történetében. A kolostorépítés növekedett. A kolostor épületének minden egyes szárnyát más-más időszakban építették és újították fel. A kolostor épülete egy zárt, szabálytalan ötszögű, belső udvarral rendelkező épület. A magas falakkal körülzárt belső tér egyszerre biztosítja a szerzetesek biztonságát és a belső mikroklímát. Az udvart nagyméretű, esztétikusan elrendezett kölapok borítják, ami a felsőbb emeletek tornácaiból is észrevehető. Az udvar egyik részén egy belső kertet alakítottak ki több rilai fenyővel. A kolostorépületek szépségét különösen a drága építőanyagok hiánya teszi lenyűgözővé. A kolostor építéséhez kizárólag a Rila-hegység által bőkezűen biztosított anyagokat használták fel (Бельов, 2004, 67. o.). A kolostor gyakorlatilag beltéri mikroklímával rendelkezik, az udvaron mindig magasabb a hőmérséklet, mint kint. Rendkívül kellemes a folyó víz hangja, amely a kolostor minden részében hallható, és összesen hét szökőkútból származik, amelyekből folyamatosan folyik a víz. A kolostor a bolgár terület legnagyobb zarándokközpontjává formálódott. A gazdag keresztények számára a zarándoklat tiszteletre méltó és méltóságteljes vallási cselekedet volt. Rila a harmadik legfontosabb zarándokhelyé vált Jeruzsálem és az Athos-hegy után. A kolostor meglátogatása augusztusban különösen kellemes, amikor Szűz Mária mennybemenetelének (augusztus 15.), valamint Keresztelő Szent János mennybemenetelének (augusztus 18.) ünnepe közel van a naptárban. A zarándokok mindkét ünneppel összekötik látogatásukat.

A kolostor tárgyi, építészeti és művészeti kincsekkel rendelkezik, amelyek az európai fejlődési folyamatokhoz kötik. Ezek egyike a Rilai kolostor könyvtára. Ez a kolostor épületében található szakkönyvtár, amely vallásos szövegeket, kéziratokat és egyéb, az adott vallási közösség lelki életével és tanításával kapcsolatos könyveket tartalmaz. Szerzetesek és zarándokok hozzák létre és tartják fenn. A könyvtár több mint 250 szláv nyelvű kéziratot őriz a 11. és 19. század közötti időszakból. Ezek a kéziratok liturgikus könyveket, szentek életrajzeit, krónikákat és más irodalmi műveket tartalmaznak. Különösen értékesek a cirill és glagolita írással írt kéziratok, amelyek a bolgár írás korai történetéről tanúskodnak. A

könyvtár mintegy 9000 régi nyomtatott könyvet őriz, amelyek a 19. század elejéig jelentek meg (Анчев 1983, 57-67. o.). Ezek a könyvek többnyire egyházi szláv és görög nyelven íródtak, és a Biblia különböző kiadásai, liturgikus könyvek és teológiai művek találhatók közöttük. Vannak közöttük ritka bolgár nyelvű kiadások is, amelyek fontosak a bolgár irodalmi hagyomány tanulmányozása szempontjából.

Egy másik fontos kategória a kolostor és a régió történetével kapcsolatos történelmi dokumentumok. Ezek olyan oklevelek, levelek, akták és egyéb dokumentumok, amelyek megvilágítják Bulgária politikai és társadalmi történetét az évszázadok során. Különösen fontos a kolostor 1378-ban, Ivan Sishman bolgár cár által kiadott oklevele. Az oklevél megerősítette a kolostor földekkel és birtokokkal kapcsolatos jogait, valamint független vallási intézményként való státuszát. Jogi értéke miatt nagy jelentőséggel bír, a bolgár uralkodóknak az ország kulturális és szellemi örökségének megőrzésére irányuló erőfeszítéseit mutatja, még a külső fenyegetésekkel szemben is, az állam és az egyház közötti kapcsolat fontos szimbóluma maradt még a kritikus időszakokban is. A könyveken és kéziratokon kívül a könyvtárban ikonok, miniatúrák és más ikonográfiai anyagok gyűjteménye is található, amelyek a bolgár keresztény művészet fejlődését szemléltetik. Ezek között az anyagok között szerepelnek eredeti művek, valamint híres ikonok és freskók másolatai. A könyvtár kottagyűjteménnyel is rendelkezik, beleértve az egyházi zene kézíratos és nyomtatott kottáit. A kottákat a közelmúltban kutatták és adták ki. A kolostori könyvtár talán legnagyobb ősi kincsei a Rilai glagolita lapok. Ezek glagolita nyelven írt középkori kéziratok, magának a kolostornak a könyvtárában fedezték fel őket. Ezek a lapok óbolgár nyelvű szövegeket tartalmaznak, és a 10–12. századra datálhatók. Egy nagyobb kéziratgyűjtemény részét képezik, amely különböző vallási és irodalmi műveket tartalmaz. Az ezeken a lapokon használt glagolita írást Szent Cirill és Metód alkotta meg a 9. században, és Bulgáriában és más szláv országokban széles körben elterjedt volt, mielőtt a cirill ábécé felváltotta volna. A Rilai glagolita lapok nyolc üres pergamenlapból és egy 11. századi ószláv glagolita könyv három töredékéből állnak. A kézirat kör alakú, két oszlopban függő glagolita írással készült, és tartalmazza a negyedik századi keresztény író, szíriai Efreim *Parenesis* című könyvének legkorábbi fordítását. A rilai glagolita lapok ortográfiájában és kézírásban a legközelebb állnak Asemaneus evangéliumához (Гомев 1956, 12-37. o.). A kolostori könyvtárak Európa-szerte szerepet játszottak a kulturális és szellemi örökség megőrzésében, folytonosságot biztosítva a korszakok között, az ima, a meditáció és a személyes fejlődés helyeként szolgálva, ahol a látogatók békére és inspirációra lelhettek.

A kolostor egyik értékes kincse a Raffaello-kereszt, egy fából faragott feszület. A kolostorban található miniatúr faragás csúcsának, a fafaragás remekművének tartják Bulgáriában és a világon. A feszület egy egész darab bokorfából készült kereszt, amelynek méretei: magassága 80 cm, szélessége (karokkal együtt) 42 cm, vastagsága 3 cm. Egy Raffaello nevű szerzetes faragta finom vésővel, tüvel és nagyítóval. Újraalkotott 36 vallási jelenetet több mint 600 miniatúr figurával. A műalkotás munkálatai 12 évig tartottak, és 1802-ben fejeződtek be. A legenda szerint Raffaello szerzetes az elkészítés után elvesztette látását (Иванова 1975, 7-14. o.).

A bolgár nemzeti megújulás idején (18-19. század) a Rilai kolostorban iskolák és tanintézetek nyíltak. A kolostor jeles írástudója és apátja (1860-tól 1864-ig), Neofit Rilski - a bolgár pedagógia pátriárkája - az egész ország számára képzett tanárokat és papokat. Neofit Rilski az modern bolgár kultúra fejlődésének egy egész szakaszát testesíti meg. Érdemei vannak a nemzeti oktatásért, az új bolgár iskoláért, az irodalomért, a közös irodalmi nyelvért folytatott mozgalomban. És ez a felvilágosodásért indított mozgalom volt az, amely erőteljes gyorsítóként fontos szerepet játszott a nemzeti öntudat érlelésében, befolyásolta az egyházi függetlenségért folytatott küzdelmet, és segített a bolgár nemzetiség elismerésében az Oszmán Birodalomban (Бобчев 1922, 62-84. o.).

Bulgária felszabadulása után a Rilai kolostor továbbra is fontos zarándokhely maradt. Minden bolgár értelmiségi, kulturális személyiség és politikus felkereste. Az utolsó aktív bolgár uralkodó, III. Borisz a kolostorban van eltemetve. A kommunista rendszer bevezetésével a vallási tevékenységeket betiltották, tulajdonát államosították, a kolostort pedig múzeummá alakították. A kommunizmus idején még az ateista kormány is megpróbálta láthatóvá tenni magát a kolostorban, felújítva és átépítve annak egyik szárnyát. A kolostornak ezt a szárnyát a szerzetesek ma tréfásan „cigánynegyednek” nevezik. 1976-ban a Rilai kolostor történelmi és építészeti rezervátum státuszt kapott, 1983-ban pedig az UNESCO a világörökség részévé nyilvánította. A bolgár kormányok még a közelmúltban is szimbolikus tökélt vonzottak a Rilai kolostorhoz vezető út építése érdekében végzett felújítások széles körű médiavisszhangja révén.

A hegyek mélyén fekvő kolostor kivételes helynek bizonyul, amely a bolgár kultúra folytonosságát valósítja meg. Ebben a kolostorban nagyon világosan szemlélhetjük Bulgária kulturális fejlődésének négy fő szakaszát és a köztük lévő kapcsolatot: 1. Círil és Metód hagyomány; 2. A középbolgár korszak és tarnovói Eftimij pátriárka ideje; 3. A bolgár nemzeti megújulás; 4. A felszabadulás utáni Bulgária. A Rila-kolostor kétszer is majdnem porig égett. Az égő kolostor metaforája, amely fényt adott az Új Időknek, és véget vetett a sötét időknek, jól ismert számunkra, hiszen Umberto Eco *A rózsza neve* című világregényében is ez bontakozik ki. Bulgáriában a kolostor tüze a legnagyobb bolgár kolostor számára ellenkező szimbolikus jelentéssel bír. A tűzvész után újjáépített kolostor a bolgár kultúra helyreállításának szimbólumává is vált a nehéz körülmények között, a bolgár államiság nélkülözése idején. Manapság Bulgáriában Rilai Szent Iván a szentek közül elsőként tisztelik. A szent iránti tiszteletnek számos kísérő megnyilvánulása is van. Sok bolgár városnak van olyan temploma, amelynek védőszentje Szent Iván. Ő a bányászok védőszentje. Az ő nevét viseli Pernik (egy régi szénbányászati körzet központja) főtemploma, valamint a szófiai Bányászati és Földtani Egyetem. Bulgáriában számos kórházat neveztek el róla. Számos külföldi bolgár iskola és szervezet védnöke. A magyarországi bolgárok is védnökükké fogadták őt.

Анчев, А. Рилският манастир. София, 1983.

Байрамова, М. Вечният монах. 1050 години от успението на св. Иван Рилски. София, 1997.

Бельов, Г. Рилският манастир. София, 2004

Бобчев, С. Значението за България на св. И. Рилски и на основания от него манастир. – Годишник на Свободния софийски университет за 1922 г. София, 1922, 62–84

Иванова В. Миниатюрната дърворезба на Рафаиловия кръст. София, 1975

Гошев Ив. Рилски глаголически листове. София, 1956.

Драгова Н. Старобългарската култура. София, 2005.

Иванова В. Миниатюрната дърворезба на Рафаиловия кръст. София, 1975

Цохандри Е. Великата Рилска пустиня и нейното сияние и околния свят. В: Живописна България. Многоезични маршрути. Литературен атлас. Пловдив 2022, с. 111-130.

Прашков Л. Хрельовата кула. История, архитектура, живопис. София, 1973 г.

Радкова Р. Рилският манастир през Възраждането. София, 1972 г.